

หลักสูตรবাদวิทยา

แสงสิทธิ์ กฤษฏี

ระบาควิทยา

การศึกษาเกี่ยวกับ “การกระจาย” และ “ปัจจัยหรือองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการกระจายของสภาวะทางสุขภาพ” ใน “ประชากรที่สนใจ” และประยุกต์ใช้ในการควบคุมป้องกันปัญหาทางสุขภาพ

ระบาดวิทยากับการเกิดโรค

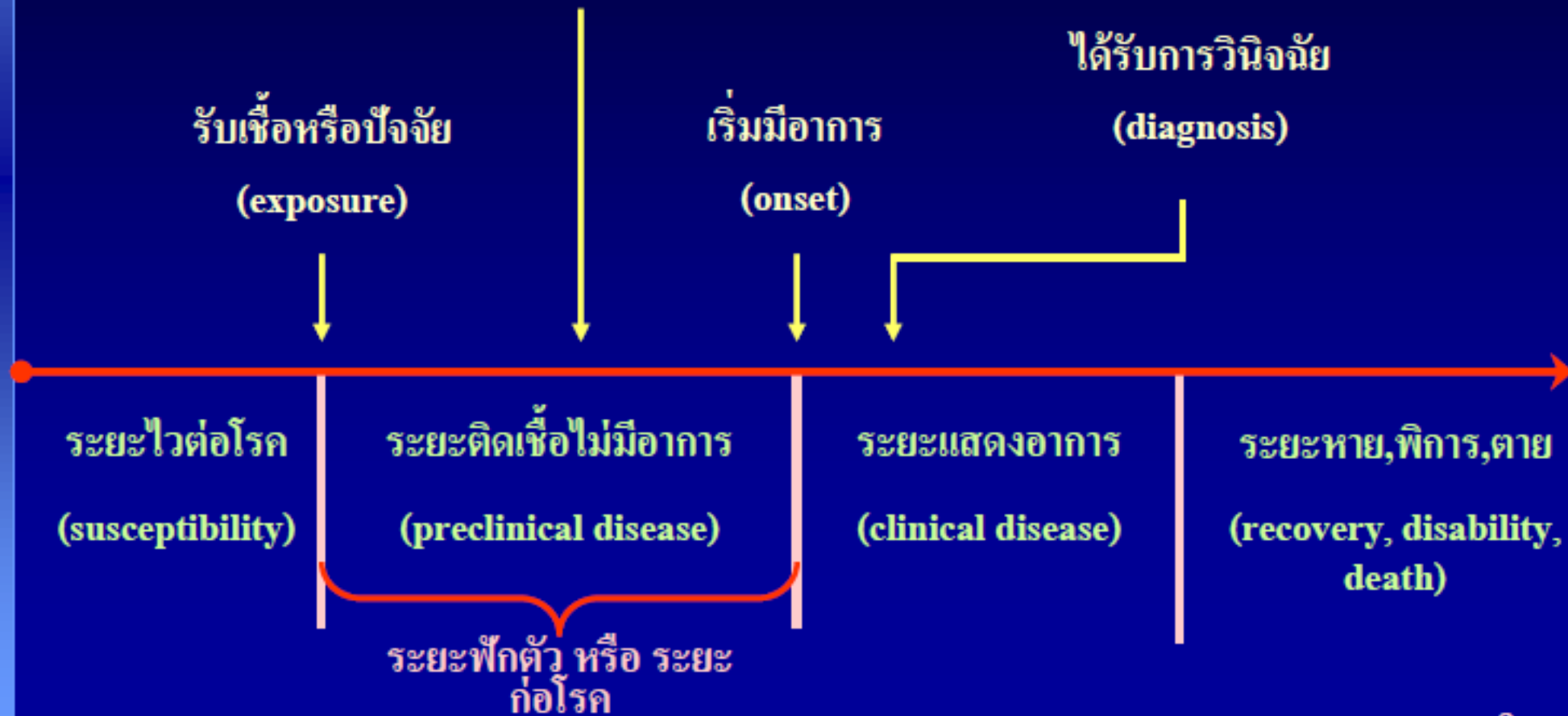
- ระบาดวิทยา เป็นเครื่องมือที่นำไปใช้ได้กับทั้งโรคติดเชื้อ, โรคไม่ติดเชื้อ, การบาดเจ็บ, ภัย และผลกระทบต่อสุขภาพต่างๆ
- ระบาดวิทยาถูกนำมาใช้กับโรคติดเชื้อเป็นส่วนใหญ่ในระยะแรก
- ปัจจุบัน โรคติดเชื้อมีความสำคัญ เช่น โรคติดเชื้ออุบัติใหม่ อุตบัติซ้ำ
- ห่วงโซ่ของการติดเชื้อ (chain of infection) เป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายระบาดวิทยากับการเกิดโรค(โรคติดเชื้อ) อย่างไรก็ตามสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับโรคต่างๆหรือภัยได้

ธรรมชาติของการเกิดโรค (Natural history of disease)

- **หมายถึง** การดำเนินโรคที่เกิดขึ้นในคน โดยที่ไม่มีการรักษาหรือการแทรกแซงใดๆ
- การเกิดโรคเริ่มจากการสัมผัสปัจจัยที่เป็นสาเหตุของโรค ถ้าไม่มีการรักษา โรคอาจจะจบลงด้วยการหาย, การพิการ, หรือการตาย

ธรรมชาติของการเกิดโรค

การเปลี่ยนแปลงทางพยาธิสภาพ
(pathological changes)

ระยะมีความไวต่อการเกิดโรค (stage of susceptibility)

โรคยังไม่เกิด แต่มีปัจจัยหรือองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ส่งเสริมต่อการเกิดโรค หรือเป็นสาเหตุที่จะทำให้เกิดโรค โดยบุคคลนั้นอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดโรคหรือสัมผัสกับปัจจัยเสี่ยง

ตัวอย่าง

- เด็กที่ไม่ได้ฉีดวัคซีนป้องกันโรคมีโอกาasเป็นโรคมมากกว่าเด็กที่ได้รับการฉีดวัคซีน
- คนที่สูบบุหรี่มีโอกาasเป็นมะเร็งปอดมากกว่าคนที่ไม่สูบบุหรี่, คนที่ชอบรับประทานอาหารไขมันสูงมีความเสี่ยงเป็นโรคหลอดเลือดหัวใจโคโรนารีมากกว่าคนที่ชอบอาหารไขมันต่ำ

ระยะก่อนมีอาการของโรค (stage of preclinical disease)

เริ่มมีพยาธิสภาพ แต่ยังไม่มีอาการ

ทราบได้จากการตรวจคัดกรอง

ตัวอย่าง

- ผู้ป่วยวัณโรคระยะแรกมักไม่มีอาการ ตรวจพบได้จากการตรวจเอ็กซเรย์ปอดประจำปี

- โรคหลอดเลือดหัวใจโคโรนารีระยะแรกมีไขมันสะสมในหลอดเลือดโดยยังไม่มีอาการ จนกว่าจะมีพยาธิสภาพมากขึ้น

ระยะฟักตัว (Incubation Period)

หมายถึง ระยะเวลานับจากเชื้อเข้าสู่ร่างกายจนกระทั่งถึงเริ่มมีอาการป่วย (onset)

ตัวอย่าง เช่น ไข้หวัดใหญ่มีระยะฟักตัว 1-3 วัน หมายความว่า ถ้าได้รับเชื้อไข้หวัดใหญ่(ในปริมาณเพียงพอ) จะเริ่มมีอาการป่วยภายในอีก 1-3 วันหลังจากนั้น

คำถาม โรคเบาหวานมีระยะฟักตัวเท่าใด

Induction period

ในโรคไม่ติดต่อ ซึ่งส่วนใหญ่มีระยะไม่ปรากฏอาการยาวนาน เราเรียกระยะเวลานับจากการได้รับปัจจัยจนเกิดอาการว่า induction period

เช่น มะเร็งเม็ดเลือดขาว เกิดหลังจากเหตุระเบิดนิวเคลียร์ ประมาณ 7 ปี (2 – 12 ปี)

ระยะมีอาการของโรค (stage of clinical disease)

พยาธิสภาพของโรคมักมาก จนเกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะและหน้าที่ของส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย

ตัวอย่าง

- อาการไข้ ไอ หายใจหอบ ในผู้ป่วยโรคปอดบวม
- การตรวจพบก้อนเนื้อในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายในโรคมะเร็ง, ผู้ป่วยโรคหลอดเลือดหัวใจมีอาการแน่นอก

ระยะมีความพิการของโรค (stage of disability)

หลังจากการเป็นโรค อาจมีความพิการมาก หรือน้อยขึ้นอยู่กับความรุนแรงของโรค และการรักษา

ตัวอย่าง

- ผู้ป่วยโรคโปลิโอ เมื่อถึงระยะที่มีพยาธิสภาพที่เส้นประสาทจะทำให้มีอัมพาตของแขนขาได้

- ผู้ป่วยไฟไหม้ที่มือ เมื่อแผลหายแต่ยังมีแผลเป็นทำให้มือองอ เหยียดหรือกำไม่ได้ตามปกติ

ปัจจัยของเชื้อที่ทำให้เกิดโรค

Infectivity : สัดส่วนของผู้ที่ติดเชื้อมากต่อผู้สัมผัสทั้งหมด

Pathogenicity : สัดส่วนของผู้ที่มีอาการต่อผู้ที่ติดเชื้อมากทั้งหมด

Virulence : สัดส่วนของผู้ที่มีอาการรุนแรงหรือตายต่อผู้ที่มีอาการทั้งหมด

องค์ประกอบสามทางระบาควิทยา

- คน (**H**ost)
- ตัวก่อโรค (**A**gent)
- สิ่งแวดล้อม (**E**nvironment)

องค์ประกอบสามทางระบาดวิทยา

- **คน** : ปัจจัยที่เหมาะสมต่อการเกิดโรคในคน ขึ้นกับอายุ เพศ อาชีพ เชื้อชาติ พฤติกรรม ฯลฯ
- **ตัวก่อโรค** : ได้แก่ เชื้อโรค และรวมความไปถึงสารเคมี (เช่น สารกัมมันตรังสี) หรือ ปัจจัยเสี่ยงต่างๆ (เช่น นิโคตินในบุหรี่)
- **สิ่งแวดล้อม** : ตัวก่อโรคจะเข้าสู่ตัวคนได้ต้องมีสภาพแวดล้อมที่อำนวย สภาพแวดล้อมนี้ครอบคลุมตั้งแต่ครอบครัวที่อยู่อาศัย สภาพที่ทำงาน สภาพสังคม

ห่วงโซ่ของการติดเชื้อ (Chain of infection)

องค์ประกอบสามของการเกิดโรคประกอบเป็นห่วงโซ่ของการติดเชื้อมีดังนี้

แหล่งรังโรค (reservoir)

ทางออกของเชื้อจากแหล่งรังโรค (portal of exit)

วิธีการถ่ายทอดเชื้อ (mode of transmission)

ทางเข้าของเชื้อสู่ผู้รับ (portal of entry)

ผู้รับเชื้อที่ไวต่อโรค (susceptible host)

แหล่งรังโรค (reservoir)

แหล่งรังโรค คือ ที่ ๆ ซึ่งเชื้อก่อโรค อาศัย เติบโต และเพิ่มจำนวน ได้แก่

มนุษย์ (human reservoirs)

สัตว์ (animal reservoirs)

สิ่งแวดล้อม (environmental reservoirs)

แหล่งรังโรคอาจเป็นที่ ๆ เชื้อเข้าสู่ผู้รับ หรือไม่ใช่ก็ได้ เช่น *Clostridium botulinum* มีแหล่งรังโรคคือ ดิน แต่แหล่งที่เชื้อเข้าสู่ผู้รับส่วนใหญ่คือ อาหาร บรรจุกระป๋องที่มีสปอร์ของเชื้ออยู่

แหล่งรังโรคในคน

โรคหลายชนิดมีแหล่งรังโรคคือมนุษย์ และถ่ายทอดจากบุคคลหนึ่งสู่บุคคลหนึ่งโดยไม่มีตัวกลาง เช่น โรคติดเชื้อทางเดินหายใจ โรคติดเชื้อทางเพศสัมพันธ์ แหล่งรังโรคในมนุษย์จำแนกเป็น 2 ชนิด

พาหะ คือ ผู้ที่สามารถถ่ายทอดเชื้อโดยไม่มีอาการ ประกอบด้วย ผู้ที่อยู่ในระยะฟักตัว, ผู้ติดเชื้อไม่มีอาการ และ ผู้ที่หายจากโรคแล้วแต่ยังมีเชื้ออยู่ บุคคลเหล่านี้เสี่ยงต่อการถ่ายทอดเชื้อมาก

ผู้ป่วย กลุ่มนี้จะเสี่ยงต่อการถ่ายทอดเชื่อน้อยกว่า เนื่องจากมักได้รับการวินิจฉัย และให้การรักษา เป็นเหตุให้ลดโอกาสการสัมผัสผู้อื่น

แหล่งรังโรคในสัตว์

Zoonosis คือ โรคติดเชื้อจากสัตว์มีกระดูกสันหลังมาสู่คนโดยธรรมชาติ ส่วนใหญ่โรคในกลุ่มนี้จะติดต่อกันระหว่างสัตว์ คนเป็นเพียง incidental host เช่น Trichinosis, Anthrax, Rabies, Plague, Leptospirosis

Vector-borne disease แมลงหลายชนิดเป็นแหล่งรังโรคของเชื้อไวรัสหรือปรสิต ตัวอย่างเช่น JE virus, Dengue virus, Zika virus, Malaria

แหล่งรังโรคในสิ่งแวดล้อม

พืช ดิน และ น้ำ ในสิ่งแวดล้อม สามารถเป็นแหล่งรังโรคของเชื้อก่อโรคบางชนิด เช่น Histoplasmosis (เชื้อราชนิดหนึ่ง) อากาศและเพิ่มจำนวนในดิน , Legionnaires's disease อากาศอยู่ในแหล่งเก็บน้ำ เช่น น้ำหล่อเย็นของระบบปรับอากาศ

ทางออกของเชื้อจากแหล่งรังโรค (portal of exit)

ทางออกของเชื้อจากแหล่งรังโรค ส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับแหล่งที่เชื้อก่อโรคอาศัยอยู่ เช่น

TB และ influenza ออกมาทางทางเดินหายใจ

Vibrio cholerae ออกมากับอุจจาระ

Sarcoptes scabiei (หิด) ออกมาทางรอยโรคที่ผิวหนัง

เชื้อก่อโรคที่อยู่ในกระแสเลือด อาจมีทางออกต่างกัน เช่น ไวรัสเอดส์(บาดแผลที่ผิวหนัง, อวัยวะสืบพันธุ์) หรือ มาลาเรีย (ยุงกินเลือดผ่านทางผิวหนัง)

วิธีการถ่ายทอดเชื้อ (mode of transmission)

Direct transmission

- Direct contact

- Droplet spread

Indirect transmission

- Air-borne

- Vehicle-borne

- Vector-borne

  - Mechanical

  - Biological

Direct transmission

Direct contact : การสัมผัสโดยตรงระหว่าง reservoir กับ host

คน : การสัมผัสทางผิวหนัง การมีเพศสัมพันธ์

สิ่งแวดล้อม : สัมผัสกับดินที่มีเชื้อก่อโรค เช่น พยาธิปากขอ

Droplet spread :

ฝอยละอองที่เกิดจากการจาม ไอหรือพูดคุย ซึ่งกระจายไปในระยะสั้นๆ ก่อนที่จะตกลงสู่พื้นดิน

Indirect transmission

Air-borne : แบ่งเป็น 2 ชนิด คือ

Droplet nuclei : เกิดจาก droplet ที่ส่วนประกอบของของเหลวระเหย ออกไปจนมีขนาดเล็ก (< 5 micron) หรือเกิดจากฝอยละอองจาก ตัวอย่างติดเชื้อในห้องปฏิบัติการ droplet nuclei สามารถแขวนลอย ในอากาศได้เป็นเวลานาน ตัวอย่างเช่น TB, Legionnaires's disease

Dust : อนุภาคขนาดเล็กที่มีเชื้อก่อโรคปนเปื้อนซึ่งถูกพัดพามาจากดิน , เสื้อผ้า, พู่กันขน หรือพื้นผิวอื่นๆ

Indirect transmission

Vector-borne : เชื้อก่อโรคถูกนำโดยสิ่งมีชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแมลง

Mechanical transmission : เชื้อก่อโรคถูกนำไปโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มจำนวนใน vector เชื้ออาจถูกนำไปโดยขาของแมลง เช่น แมลงวันกับเชื้อที่ก่อโรคอุจจาระร่วง หรือ ผ่านเข้าไปในทางเดินอาหารของแมลงแล้วออกมาโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง เช่น หมัดกับ plague

Biological transmission : เชื้อก่อโรคมีการเปลี่ยนแปลงในวงจรชีวิตจนกระทั่งพร้อมที่จะติดเชื้อต่อไปในตัวของ vector ในกรณีนี้ vector จะเป็นทั้ง intermediate host และ mode of transmission เช่น ยุงกับปล่องกับไข้มาลาเรีย

Indirect transmission

Vehicle-borne : เชื้อก่อโรคถูกนำโดยสิ่งไม่มีชีวิต

อาหาร, น้ำ

วัตถุชีวภาพ เช่น เลือด

เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

Vehicle เหล่านี้ อาจนำเชื้อก่อโรคโดยเชื้อไม่มีการเปลี่ยนแปลง(เช่น อาหารหรือน้ำนำเชื้อไวรัสตับอักเสบบ A) หรือมีการเปลี่ยนแปลง (เช่น อาหารบรรจุกระป๋องไม่ได้มาตรฐานทำให้มีสภาวะแวดล้อมเหมาะสมให้ *C. botulinum* สร้าง toxin)

ทางเข้าของเชื้อสู่ผู้รับ (portal of entry)

เชื้อก่อโรคเข้าสู่ร่างกายของ host โดยทางผ่านนั้นต้องเป็นทางที่เชื้อนั้นๆ จะมุ่งไปสู่อวัยวะเป้าหมายได้ ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นทางเดียวกับที่เชื้อออกมาจากแหล่งรังโรค เช่น influenza ออกมาทางระบบทางเดินหายใจก็เข้าสู่ทางระบบทางเดินหายใจ หรือ เชื้อก่อโรคอุจจาระร่วงออกทางทางเดินอาหาร(อุจจาระ) ก็เข้าสู่ทางทางเดินอาหาร(ปาก) อย่างไรก็ตามเชื้อบางชนิดก็เข้าสู่ร่างกายของ host คนละทางกับที่ออกจากแหล่งรังโรค เช่น พยาธิปากขอ

ผู้รับเชื้อที่ไวต่อโรค (susceptible host)

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการไวต่อโรค ได้แก่

พันธุกรรม

ภูมิคุ้มกันเฉพาะโรค

ปัจจัยทั่วไปของแต่ละบุคคล

-ลดความไวต่อการติดเชื้อหรือเพิ่มความต้านทานต่อเชื้อ

-เพิ่มความไวต่อการติดเชื้อ

ปัจจัยทั่วไปที่ลดความไวต่อการติดเชื้อ

- **ผิวหนัง เยื่อบุ (mucous membrane) :** ผิวหนังที่ไม่มีบาดแผลจะป้องกันเชื้อเข้าสู่ร่างกายทางผิวหนัง
- **ความเป็นกรดในกระเพาะอาหาร :** จะฆ่าเชื้อบางส่วนที่รับประทานเข้าไป
- **Cilia ในระบบทางเดินหายใจ การไอ :** ขจัดเชื้อที่หายใจเข้าไป
- **ภูมิคุ้มกันแบบไม่เฉพาะโรค :** เช่น เม็ดเลือดขาวที่จับกินเชื้อโรค

ปัจจัยทั่วไปที่เพิ่มความไวต่อการติดเชื้อ

- ภาวะทุพโภชนาการ
- การติดสุรา (alcoholism)
- การได้รับยากดภูมิคุ้มกัน

ภูมิคุ้มกันเฉพาะโรค

ภูมิคุ้มกันเฉพาะโรคจะต้านทานต่อเชื้อชนิดนั้นๆ โดยเกิดได้ 2 ทางคือ

Active immunity : ร่างกายของ host สร้างภูมิคุ้มกันต่อเชื้อนั้นๆเอง โดยการได้รับวัคซีน หรือ toxoid

Passive immunity : ได้รับภูมิคุ้มกันต่อเชื้อนั้นจากผู้อื่น เช่น ทารกได้รับจากมารดาผ่านทางรกขณะอยู่ในครรภ์ หรือ ผู้ที่ได้รับ immunoglobulin, antitoxin

การควบคุมป้องกันโรค

ควบคุมที่แหล่งรังโรค

ผู้ป่วยในโรงพยาบาล : ให้การรักษา, แยกผู้ป่วย

เชื้อในสิ่งแวดล้อม : ใช้น้ำยาฆ่าเชื้อที่เหมาะสม

ควบคุมที่การถ่ายทอดเชื้อ

Direct contact : การให้สุขศึกษาเพื่อหลีกเลี่ยงการสัมผัสผู้ป่วย

Vehicle-borne : การอุ่นอาหารให้ร้อน, การต้มหรือใช้น้ำยาฆ่าเชื้อกับภาชนะ

Air-borne : ปรับปรุงสภาพการถ่ายเทอากาศ

Vector-borne : ควบคุมจำนวนแมลงนำโรค

การควบคุมป้องกันโรค

ควบคุมที่ทางเข้าของเชื้อ

การใส่ mask ของบุคลากรที่ปฏิบัติงานกับผู้ป่วย

การใส่รองเท้าเพื่อป้องกันโรคพยาธิปากขอ

การให้สุขศึกษา เช่น โรคติดเชื้อทางเดินอาหาร

ควบคุมที่ระดับผู้ที่ไวต่อเชื้อ

การให้ยาป้องกันโรค (chemoprophylaxis)

การให้วัคซีน หรือ toxoid

การให้ immunoglobulin

ความสำคัญต่อการป้องกันควบคุมโรค

บุคคลเหล่านี้สามารถแพร่เชื้อให้กับผู้ที่ไวต่อการเกิดโรคได้

ผู้ที่ติดเชื้อไม่มีอาการหรือผู้มีอาการแต่ไม่ได้รับการวินิจฉัย

ผู้ที่ติดเชื้อและอยู่ในระยะฟักตัวของโรค

- หัด, ไวรัสตับอักเสบบ A, ไวรัสเอดส์

ผู้ที่หายจากโรคแต่ยังเป็นพาหะของโรคอยู่

- ไวรัสตับอักเสบบ B